

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 40

Ewa Kubusiak

**Dyskurs przestępczy
w twórczości
Sergiusza Piaseckiego –
próba rekonstrukcji**

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

DYSKURS PRZESTĘPCZY
W TWÓRCZOŚCI SERGIUSZA PIASECKIEGO —
PRÓBA REKONSTRUKCJI

Biblioteka „LingVariów”

T. 40

Redaktor naukowy serii

Maciej Rak

Ewa Kubusiak

**DYSKURS PRZESTĘPCZY
W TWÓRCZOŚCI SERGIUSZA PIASECKIEGO —
PRÓBA REKONSTRUKCJI**

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 40

Ewa Kubusiak

**DYSKURS PRZESTĘPCZY
W TWÓRCZOŚCI SERGIUSZA PIASECKIEGO —
PRÓBA REKONSTRUKCJI**

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2025**

Ewa Kubusiak
Uniwersytet Jagielloński
📧 <https://orcid.org/0000-0002-0670-1030>
✉ ewa.kubusiak@uj.edu.pl

© Copyright by Ewa Kubusiak & Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzja
dr hab. Małgorzata Pachowicz, Akademia Tarnowska

Opracowanie redakcyjne
Weronika Lachowicz

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-373-7 (druk)
ISBN 978-83-8368-374-4 (pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788383683744>

Niniejsza publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Polonistyki w ramach
Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział 1. Dyskurs jako problem badawczy	13
1.1. Główne tendencje w badaniach nad dyskursem.....	13
1.2. Dyskurs przestępczy.....	27
Rozdział 2. Sergiusz Piasecki – życie i twórczość.....	33
2.1. Badacze o Piaseckim	33
2.2. Biografia pisarza.....	36
2.3. Powieść o przemysłowcach: <i>Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy</i>	46
2.4. Trylogia złodziejska: <i>Jabłuszko, Spojrzę ja w okno ...</i> , <i>Nikt nie da nam</i> <i>zbawienia</i>	48
2.5. Dylogia wywiadowcza: <i>Piąty etap</i> , <i>Bogom nocy równi</i>	49
2.6. Twórczość Piaseckiego na tle innych utworów o tematyce środowiskowej	51
Rozdział 3. Paratekst jako ślad dyskursu	53
3.1. Tytuły dzieł.....	57
3.2. Tytuły rozdziałów	58
3.3. Wstępy	61
3.4. Przypisy i słowniczki.....	67
3.5. Motta	70
3.6. Dedykacje	81
3.7. Ilustracje	85
3.8. Paratekst zewnętrzny	87
Rozdział 4. Elementy egocentryczne wyznacznikami dyskursu.....	93
4.1. Leksykalne elementy egocentryczne.....	95
4.1.1. Szyfery.....	95
4.1.2. Predykaty stanu wewnętrznego	98
4.1.3. Modulanty.....	102
4.1.4. Elementy metatekstowe.....	103
4.1.5. Słowa wprowadzające sytuację nieoczekiwaną	107
4.1.6. Uogólniające wtrącenia	107

4.2. Interpunkcyjne elementy egocentryczne	108
4.2.1. Rola cudzysłowu.....	108
4.2.1.1. Cudzysłów w oznaczeniach leksyki przestępczej	112
4.2.1.2. Cudzysłów jako wyznacznik odmiennego stylu i wyrazów obcojęzycznych.....	119
4.2.1.3. Cudzysłów jako wyznacznik obcości idei.....	121
4.2.1.4. Uwagi o miejscach cudzysłowu	123
4.2.2. Funkcja nawiasu	128
Rozdział 5. Socjolekt jako ślad dyskursu.....	139
5.1. Opracowania leksykograficzne języka przestępczego	139
5.2. Socjolekt przemytników.....	141
5.2.1. Hasła socjolektu przemytniczego w układzie alfabetycznym	142
5.2.2. Podział socjolektu przemytników na kategorie	189
5.3. Socjolekt złodziei	197
5.3.1. Hasła socjolektu złodziejskiego w układzie alfabetycznym	197
5.3.2. Podział socjolektu złodziei na kategorie	242
5.4. Dylogia wywiadowcza	251
5.4.1. Hasła socjolektu wywiadowczego w układzie alfabetycznym.....	254
5.5. Porównanie haseł.....	259
Rozdział 6. Kresowizmy w prozie Sergiusza Piaseckiego.....	275
Rozdział 7. Wartościowanie w dyskursie przestępczym.....	287
7.1. Wartościowanie wewnątrz środowisk przestępczych	290
7.2. Wartościowanie poza środowiskiem przestępczym	300
7.3. Kobiety	304
7.4. Nazwy odzwierzęce jako środki wartościowania.....	305
Zakończenie	311
Aneks. Spis haseł socjolektu przestępczego	317
Bibliografia	323
Spis ilustracji	341
Spis tabel	343
Summary.....	345
Streszczenie.....	349
Indeks osób i postaci literackich.....	353

WSTĘP

Przedmiotem zainteresowania w niniejszej rozprawie jest dyskurs przestępczy utrwalony w twórczości Sergiusza Piaseckiego i rekonstruowany przeze mnie na podstawie analizy językowych śladów istnienia i działania określonej wspólnoty dyskursywnej, której Piasecki był aktywnym członkiem. Doświadczenie życia w tej wspólnocie, uważna obserwacja zwyczajów, rytuałów, praktyk środowiska przestępczego stanowiły solidny fundament twórczości autora *Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy*. Ten były przemytnik, złodziej, wywiadowca podczas pobytu w więzieniu na Świętym Krzyżu podjął się nauki języka polskiego i równocześnie w tym języku pisał, tworzył najważniejsze powieści. W swojej pracy próbuję odpowiedzieć na pytania: jak wygląda środowisko przestępcze „od wewnątrz”, na podstawie relacji naocznego świadka i uczestnika? Co legło u podstaw decyzji stworzenia książek o takiej tematyce? Jaka jest intencja autorska i dlaczego autor pragnie zrehabilitować przestępców? Jakimi środkami językowymi się posługuje, chcąc przekonać czytelnika do swoich racji?

Narzędzia zaproponowane przez francuską i niemiecką lingwistykę dyskursu pozwalają poprzez analizę tekstu dotrzeć do poziomu dyskursu przestępczego i proponowanej przez autora strategii dyskursywnej. Tekst, czyli ostateczny produkt działalności dyskursywnej, zawiera ślady językowe, na podstawie których jest możliwe zrekonstruowanie dyskursu. W śladach utrwalone jest zorganizowanie instytucjonalne i sposób funkcjonowania wspólnoty dyskursywnej, która stanowi punkt odniesienia badań nad dyskursem. Istnienie wspólnoty dyskursywnej zakłada kontekst: czas i miejsce, sposób tworzenia i rozpowszechniania działalności społeczno-językowej, przyjęcie określonej aktywnej postawy wobec ludzi i świata. Członkowie wspólnoty dyskursywnej są połączeni na zasadzie kontraktu dyskursywnego, który odznacza się charakterem społeczno-językowym i łączy partnerów dyskursu, wyznaczając im miejsca podmiotowe. We wspólnocie zdeponowana jest pamięć dyskursywna, trwale połączona z przeszłością, stanowiąca informację o dyskursie, składająca się na archiwum dyskursu. Dla niemieckich dyskursologów ważnym śladem są także elementy wizualne dzieła, czyli typografia, która ma właściwości optyczne: dzielące, organizujące, hierarchizujące, a ponadto dostarcza orientacyjnych informacji o wiedzy kolektywnej.

Opisany wyżej aparat badawczy francuskiej i niemieckiej lingwistyki dyskursu stosuję do przeanalizowania odpowiednich części tworzących całość dzieła. W interesujących mnie tekstach śladami, na podstawie których próbuję zrekonstruować dyskurs, są: autentyczna leksyka środowiskowa, którą posługiwali się przestępcy w pierwszej połowie XX w., oraz części składowe strategii nadawczo-odbiorczej, którą wykorzystuje autor, by przekonać czytelnika do swoich racji; owa strategia realizuje się w paratekście i elementach egocentrycznych.

Analizę śladów dyskursu rozpoczynam od paratekstu. Nie jest to najbardziej wyrazisty ślad dyskursu, jednak postanowiłam postąpić zgodnie z intencją autora, mającego na uwadze to, że pierwsze części książki, z którymi styka się czytelnik, to tytuł dzieła, wstęp, motto, dedykacja, a dopiero później – tekst główny. Paratekst, czyli otoka tekstu właściwego, stanowi zatem jeden z ważnych śladów językowych, na podstawie których możliwe jest zrekonstruowanie dyskursywnych światów zawartych w dziełach. Elementy paratekstu to znajdujące się poza tekstem właściwym narzędzia kontekstowe, które są konieczne do zrozumienia tekstu właściwego. W paratekście właśnie najpełniej realizuje się intencja autorska, co więcej: jest ona bezpośrednio wyrażona i nazwana.

Za kolejną składową śladów dyskursu w tekście uważam elementy egocentryczne, czyli gramatyczne i leksykalne ślady obecności autora w tekście, które świadczą o jego związku ze wspólnotą dyskursywną opisaną w powieściach. Korzystając z koncepcji Jeleny Paduczewej (Padučeva 1996, 2018), uznaję uniknięcie głosu autorskiego w tekście za niemożliwe. W analizowanych powieściach autor uobecnia się za pomocą: szyfterów, dzięki którym zostaje zakotwiczony w określonej przestrzeni oraz czasie; predykatów stanu wewnętrznego, czyli zwrotów w tekście, w których podmiot aktualizuje się poprzez swoje emocjonalne bądź intelektualne odniesienie do opisywanej rzeczywistości; modulantów, które świadczą o głosie autora wyrażającego swój stosunek do wypowiedzi; elementów meta-tekstowych organizujących tekst; słów wprowadzających sytuację nieoczekiwaną; uogólniających wtrąceń; a także interpunkcyjnych elementów egocentrycznych, czyli cudzysłowu i nawiasu.

Za najbardziej wyrazisty ślad dyskursu w analizowanych powieściach uznaję socjolekt przestępczy. W rozprawie przedstawiam i omawiam zasób leksykalny trzech socjolektów: przemytników, złodziei oraz wywiadowców. Biorę pod uwagę sąsiedztwo leksykalno-semantyczne wyróżnionych elementów językowych i porównuję eksplikacje zaproponowane przez Piaseckiego z definicjami słownikowymi haseł. Dzięki takiemu opracowaniu zasobów leksykalnych można ustalić, jakimi środkami językowymi kształtowana jest rzeczywistość określonych grup społecznych. Ponieważ socjolekt przestępczy łączy się z elementami dialektu kresowego, również językowi Kresów Północno-Wschodnich poświęcam część rozprawy.

Analizuję także dyskurs przestępczy z perspektywy aksjologicznej, ponieważ strategią dyskursywną Piaseckiego jest przyjęcie postawy wartościującej wobec środowisk opisywanych przez niego w powieściach. Ponadto każde działanie człowieka oraz wspólnoty jest związane z wartościowaniem. Takie podejście ściśle wiąże się z rolą podmiotu w dyskursie: podmiotowość zakłada subiektywność języka, a subiektywność jest ukonstytuowana poprzez wartości, język zaś jest predestynowany do wyrażania ocen. W świecie, w którym żyją przestępcy, występuje silne wartościowanie wyrażane za pomocą języka; ujawnia się ono wielopoziomowo. Niekiedy treść emocjonalna wysuwa się na pierwszy plan leksemu, innym razem należy sięgnąć do kontekstu, aby przekonać się, jakie konotacje niesie ze sobą określony wyraz. Środki językowe wyrażające wartościowanie obrazują akjsferę środowisk przestępczych.

Utwory Sergiusza Piaseckiego, które poddaję analizie, to: powieść o przemytnikach *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, dylogia o wywiadowcach *Piąty etap* i *Bogom nocy równi* oraz trylogia o złodziejach *Jabluszko*, *Spojrzą ja w okno...* i *Nikt nie da nam zbawienia...* Dzieła te są wnikliwymi opowieściami o życiu wyżej wymienionych grup środowiskowych. Ich wyjątkowość polega na humanistycznym podejściu autora do przestępców; jest to próba wyjaśnienia odbiorcy warunków, które zmuszają człowieka do wkroczenia na drogę występku, a przez to usprawiedliwienia takiego postępowania. Piasecki nie dehumanizuje, lecz ucłowiecza ludzi z marginesu społecznego, co jest pewną nowością w podejściu do przestępcy w pierwszej połowie XX w. (por. np. Lange 2018; Szuba-Boróń 2021).

Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy – najpopularniejszy utwór Piaseckiego, dzięki któremu skrócono autorowi wyrok więzienia – to opowieść o losach początkującego przemytnika oraz narratora powieści, Władka Łabrowicza, który po pierwszej wyprawie z towarem za granicę nie umie porzucić nowego rzemiosła. W powieści tej przedstawione jest pełne spektrum życia przemytników; autor omawia mechanizmy działania przemytu zawodowego i zorganizowanego, uprawianego przez autentyczne grupy przemytnicze. Książka ta została napisana przez Piaseckiego w więzieniu na Świętym Krzyżu w 1935 r. – w czasie, gdy autor uczył się języka polskiego.

Powieść *Piąty etap* również powstała w więzieniu, w 1934 r., drukiem ukazała się cztery lata później. *Bogom nocy równych* Piasecki napisał już po opuszczeniu więzienia. Akcja dylogii wywiadowczej rozgrywa się w latach 1922–1924 na pograniczu polsko- sowieckim. Główny bohater to Roman Zabawa – polski szpieg penetrujący tereny sowieckiej Białorusi i Rosji, którego zadaniem jest pozyskiwanie konfidentów oraz informacji podczas pobytu w charakterze rezydenta w Mińsku. W powieściach naprzemiennie występują dwa typy narracji: partie pisane w pierwszej osobie (dziennik Romana Zabawy) oraz w trzeciej osobie (narracja zobiektywizowana z narratorem ukrytym). Narracja ta przerywana jest elementami raportów agenta wywiadu.

Trylogia złodziejska, czyli powieści *Jabłuszko*, *Spojrzą ja w okno...* i *Nikt nie da nam zbawienia...*, powstawała w ciągu kilku lat w czasie drugiej wojny światowej oraz na emigracji. *Jabłuszko* Piasecki pisał od 1941 r. do 1944 r., w 1944 r. stworzył znaczną część *Spojrzą ja w okno...*, następnie na emigracji dokończył drugą część oraz napisał *Nikt nie da nam zbawienia...* Akcja trylogii rozgrywa się w latach 1918–1919 w Mińsku Litewskim podczas rewolucji bolszewickiej. Głównym bohaterem jest Olek Baran, złodziej mieszkaniowy cieszący się ogromnym poważaniem wśród kolegów po fachu. Opis jego złodziejskiego życia rozpoczyna się w momencie przeprowadzki do Mińska, gdzie wraz z zespołem dokonuje starannych kradzieży na różne sposoby. Trylogia przedstawia czytelnikowi przekrój środowiska złodziejskiego: od kieszonkowców, przez złodziei okradających kasy pancerne oraz prywatne mieszkania, aż po oszustów biorących udział w rozmaitych aferach.

Wymienione powieści stanowią dobry materiał do badań nad środowiskami przestępczymi dwudziestolecia międzywojennego na Kresach Północno-Wschodnich, co zostało udowodnione przez Annę Szubę-Boroń i Jana Widackiego (Widacki, Szuba-Boroń 2020; Szuba-Boroń 2021). W przywołanych wyżej utworach pisarz odnosi się do swoich wspomnień sprzed pobytu w więzieniu, a główni bohaterowie stają się *porte-parole* autora. Piasecki, jako aktywny uczestnik przestępczej wspólnoty dyskursywnej, utrwalił na kartach swoich dzieł rzeczywistość przemytników, złodziei i wywiadowców oraz sprawił, że odbiorca ma poczucie autentyczności opisywanych przez byłego przemytnika, złodzieja, wywiadowcę i więźnia wydarzeń.

Wiarygodność twórcy, jego szczerość i autentyczność potwierdza nie tylko właściwy tekst powieści, ale przede wszystkim paratekst, który autor traktuje z równą powagą. Tytuły utworów i rozdziałów, wstępy, motta, dedykacje, przypisy i słowniczki stanowią odautorskie ślady dodatkowego kontaktu z czytelnikiem oraz są wyrazicielami autorskiej intencji odbioru dzieł. W samym tekście właściwym występują natomiast elementy egocentryczne, czyli ślady obecności autora w tekście, za pomocą których unaoczniony jest jego związek ze wspólnotą przestępczą oraz zrealizowana zostaje strategia dyskursywna, polegająca na „zaproszeniu” odbiorcy do tej wspólnoty.

Rozprawa obejmuje siedem rozdziałów, do których dołączam wstęp, zakończenie oraz bibliografię. W pierwszym rozdziale podejmuję problematykę badań nad dyskursem. Omawiam najważniejsze tendencje we francuskiej, niemieckiej i polskiej szkole dyskursologicznej, następnie sytuuję środowisko przestępcze w ramach dyskursu i przedstawiam definicję dyskursu przestępczego. W rozdziale drugim przybliżyłam biografię Sergiusza Piaseckiego, wymieniam opracowania na temat pisarza i jego dzieł, charakteryzuję powieści i zestawiam je z innymi utworami środowiskowymi tego czasu. Kolejne rozdziały stanowią analizę poszczególnych

elementów materiału badawczego. Każdy rozdział zawiera teoretyczne wprowadzenie do omawianej problematyki oraz część empiryczną. Opracowuję ślady dyskursu w podanej kolejności: paratekst, elementy egocentryczne, socjolekt przestępczy. Zdecydowałam się na rozpoczęcie analizy od prawdopodobnie najmniej wyrazistego śladu dyskursu; zrobiłam to w zgodzie z autorską intencją zapoznawania się z dziełem przez czytelnika, który w kontakcie z książką najpierw napotyka jej tytuł, następnie wstęp, motto, dedykację, tytuł rozdziału, a dopiero później tekst właściwy. Rozdział trzeci obejmuje zatem analizę paratektu jako pierwszego śladu dyskursu. Oprócz wyżej wymienionych elementów paratektu omawiam również przypisy, słowniczki oraz ilustracje, a także paratekst zewnętrzny, czyli teksty autobiograficzne, wywiady, odpowiedzi na ankiety, w których autor opisuje okoliczności powstawania swoich powieści. Za kolejne ślady dyskursu uznaję opracowane w rozdziale czwartym elementy egocentryczne, wśród których znajdują się: szyfery, predykaty stanu wewnętrznego, modulanty, metatekst, słowa wprowadzające sytuację nieoczekiwaną oraz uogólniające wtrącenia, a także interpunkcyjne elementy egocentryczne, czyli cudzysłów i nawias. Rozdział piąty zawiera analizę socjolektu przemytników, złodziei i wywiadowców oraz zestawienie poszczególnych haseł w obrębie kategorii. W szóstym rozdziale omawiam elementy dialektu kresowego występujące w powieściach, ponieważ stanowią one swego rodzaju podstawę dla socjolektu. Ważnym aspektem w badaniach nad dyskursem jest analiza aksjologiczna, którą podejmuję w rozdziale siódmym. W zakończeniu przedstawiam zebrane wnioski oraz podsumowuję rozprawę.

Książka powstała na podstawie mojej pracy doktorskiej. Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować mojej promotorce, Pani Profesor Kindze Tutak, za nieocenioną pomoc, oraz trojgu recenzentom: Pani Profesor Małgorzacie Pachowicz, Pani Profesor Jolancie Klimek-Grądzkiej i Panu Profesorowi Kazimierzowi Ożogowi za cenne uwagi dotyczące rozprawy.

ROZDZIAŁ 1

DYSKURS JAKO PROBLEM BADAWCZY

Aby podjąć badania nad dyskursem w twórczości Sergiusza Piaseckiego, należy na początku zająć się problematyką dyskursu – rozmaicie definiowanego w pracach naukowych, co utrudnia posługiwanie się tym terminem. Lingwiści (np. Grzmil-Tylutki 2000; van Dijk 2001; Wodak 2011; Czachur 2020) zwracają uwagę na fakt, że pojęcia *dyskurs* używa się w wielu naukach: językoznawstwie, socjologii, psychologii, filozofii, etnologii, antropologii, politologii i nie ma jednej definicji tego pojęcia, a każdy badacz wyznacza własny zakres terminu w obrębie swojej dyscypliny. Bywa jednak tak, że naukowcy posługują się w swoich pracach pojęciem dyskursu, nie wyjaśniając, jak je rozumieją, pozostawiając interpretację odbiorcy tekstu, co nie zawsze jest dobrym wyborem ze względu na wielość definicji i koncepcji, w których może być ujęty ten termin.

1.1. Główne tendencje w badaniach nad dyskursem

Badania nad dyskursem zapoczątkował Zellig S. Harris rozprawą *Discourse Analysis* z 1952 r. W Europie rozwinęły się trzy główne szkoły i tendencje: francuska, powstała na gruncie sformalizowanego strukturalizmu, anglosaska, bazująca na pragmatyce, oraz niemiecka, nawiązująca do hermeneutyki. Celem niniejszego rozdziału jest zarysowanie wkładu szkół francuskiej i niemieckiej w rozwój badań nad dyskursem. Ważną częścią tego rozdziału jest także przegląd stanowisk badawczych w zakresie dyskursu prezentowanych w polskiej literaturze lingwistycznej.

Francuska szkoła analizy dyskursu¹ czerpała inspiracje z trzech różnych prądów. Według Haliny Grzmil-Tylutki (2010: 23–41) są to:

- 1) Tradycja filologiczna, związana z komentowaniem dzieła literackiego oraz z refleksją nad tekstami osadzonymi w kontekście historycznym, w której

¹ Francuską szkołę dyskursologiczną omawiam głównie na podstawie opracowania H. Grzmil-Tylutki *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Problemy, pojęcia, perspektywy* (Grzmil-Tylutki 2010) oraz wykładu monograficznego p. prof. J. Labochy pt. *Wprowadzenie do lingwistycznej teorii tekstu i dyskursu* w roku akademickim 2018/2019 (Labocha 2019).

zwracano uwagę na kontekst historyczny i biograficzny. Język uważano za nośnik sensu, dzięki któremu można dotrzeć do głębi tekstu, zrekonstruować proces twórczy, zrozumieć kontekst powstania oraz tło historyczne danego dzieła.

- 2) Francuska szkolna analiza tekstów, ufundowana na stylistyce i retoryce, ukształtowana na wszystkich poziomach nauczania, łącznie z uniwersytetami. Analiza tekstów literackich oparta jest na retoryce argumentacyjnej i komentarzu stylistycznym – dąży do wydobywania zarówno efektów stylistycznych, jak i obrazów uzyskiwanych dzięki tym środkom.
- 3) Kontekst intelektualny połowy XX w., czyli pojawienie się nowych koncepcji badawczych na gruncie splotu językoznawstwa strukturalnego, historii, antropologii, psychologii, socjologii. Poststrukturalizm i *Cultural Studies* stanowią tło dla kształtowania się analizy dyskursu.

Termin *dyskurs* pojawił się w latach 60. w pracach francuskiego lingwisty Émile'a Benveniste'a. Badacz porzucił strukturalistyczną tradycję badania *langue* na rzecz marginalizowanego dotąd *parole*. Nazwą *discours* określił tekst, którego struktura wskazuje na zanurzenie w sytuacji komunikacyjnej, czego świadectwem są składniki deiktyczne – subiektywne, egocentryczne elementy języka, które jednostka wypowiadająca zawłaszcza, stawiając siebie w centrum wypowiedzi. Mowa jednostkowa ma swojego autora i jest zakotwiczona w konkretnej sytuacji. Wypowiedź, tworząca poziom dyskursywny, istnieje w momencie aktualizacji i nie może być oddzielona od aktu komunikacji; jest ona elementem niepowtarzalnego zdarzenia komunikacyjnego, w którym przejawia się subiektywność podmiotu mówiącego, nastawionego na porozumiewanie się z odbiorcą.

Punktem wyjścia dla nowego we Francji kierunku, którym stała się analiza dyskursu, były filozofia Michela Foucaulta, psychoanaliza Jacques'a Lacana i marksistowska filozofia strukturalna Louisa Althussera. W 1969 r. na łamach francuskiego czasopisma „Langages” ukazało się tłumaczenie artykułu Harrisa *L'analyse du discours*, w tym samym roku na rynku wydawniczym pojawiła się książka *Archeologia wiedzy (L'archéologie du savoir)* Foucaulta, którego koncepcja znacząco wpłynęła na badania francuskich dyskursologów oraz teoretyków literatury końca XX w.

Dyskurs według Foucaulta to różne praktyki językowe, które rządzą się własnymi regułami oraz działaniami i których nie można ograniczać do zwykłej analizy języka. Wypowiedź nie istnieje jako jednostka niezależna, ale wraz z innymi, rozproszonymi, wchodzącymi ze sobą w relacje wypowiedziami tworzy pole dyskursu. Zdaniem Foucaulta najlepiej badać dyskurs w powiązaniu z różnymi płaszczyznami życia społecznego, polityki, kultury, ekonomii². Osadzenie w konkretnych

² Co warto podkreślić, M. Foucault twierdził, że w każdym społeczeństwie wytwarzanie dyskursu jest równocześnie kontrolowane, selekcjonowane, organizowane i poddane

warunkach miejsca i czasu realizuje się za pomocą pojęcia *praktyki dyskursywnej*, czyli ogółu anonimowych reguł historycznych, zawsze zakotwiczonych w czasie i przestrzeni, ustanowionych w danej epoce i w określonych społecznych, ekonomicznych, geograficznych lub lingwistycznych warunkach wypełniania funkcji wypowiedzi. Z jednej strony Foucault twierdzi, że istnieje nowa opozycja: dyskurs – wypowiedź, z drugiej – określa miejsce zetknięcia języka z rzeczywistością. Dyskurs opisuje jako płaszczyznę zbliżającą do siebie język i rzeczywistość, mieszącą leksykę z doświadczeniem. Zauważa, że w obrębie dyskursów mieszczą się pewne organizacje pojęć, zgrupowania przedmiotów, sposoby wypowiadania, „które tworzą, w zależności od ich stopnia spójności, ścisłości i stabilności, motywy lub teorie” (Foucault 1977: 92), czyli tzw. formacje dyskursywne. Co prawda odnosi się on do dyskursów takich jak ekonomia, medycyna, gramatyka, nauka o żywych istotach, można jednak poszerzyć ten opis o inne dyskursy, które cechują się powtarzalnością pewnych struktur językowych.

Foucault w obrębie teorii dyskursu wprowadził pojęcia, które wprawdzie zostały przejęte przez późniejszych badaczy, ale są przez nich różnie rozumiane. Są to *formacje dyskursywne* (grupy wypowiedzi objawiające regularność w obrębie przedmiotów, sposobu wypowiadania, pojęć i wyborów tematycznych) i *archiwum dyskursu* (ogół wypowiedzi danej epoki podporządkowany dyskursowi). Ważne dla badania dyskursu okazały się również takie pojęcia jak: *uniwersum dyskursywne* (zastąpione później przez pojęcie *archiwum dyskursu* – zbiór wszystkich formacji dyskursywnych współistniejących w określonej sytuacji); *pola dyskursywne* (podgrupy uniwersum dyskursywnego, mniejsze zbiory formacji dyskursywnych, konkurujących ze sobą i wzajemnie się ograniczających), *przestrzeń dyskursywna* (podzbiór pola dyskursywnego, na który składają się co najmniej dwie formacje dyskursywne – ich wybór jest arbitralną decyzją badacza, który postrzega ich konkurencję jako relewantną część swojej analizy), *ślady dyskursu* (językowe wyznaczniki dyskursu).

Jak pisze Foucault:

Należy [...] być gotowym na przyjęcie każdego momentu dyskursu w całej nagłości jego zdarzeń – w owej jednostkowości, w jakiej się zjawia, i w owym rozproszeniu czasowym, które pozwala mu być powtórzonym, znanym, zapomnianym, przekształconym, zatartym w najlżejszych swych śladach, głęboko ukrytym przed

redystrybucji przez pewną liczbę procedur (Foucault 2002: 7). Badacz omawiał dyskurs poprzez procedury wykluczenia i problem władzy. Tę koncepcję przejęła anglosaska krytyczna analiza dyskursu (KAD; Duszak, Fairclough 2008). Do charakterystycznych cech KAD należy koncentracja na problemach społecznych oraz postrzeganie roli dyskursu w produkcji i reprodukcji dominacji i nadużyć władzy (ibid.; zob. też: van Dijk 2009; Wodak, Krzyżanowski 2011; Jagiełło, Sałacińska, Kamasa 2014; Kopińska 2016; Kosman 2024).

naszym wzrokiem w pyłe książek. Nie powinno się więc odsyłać dyskursu do odległego początku. Trzeba go rozważać w jego elementarnym zjawianiu się (Foucault 1977: 49).

Badacz zwraca uwagę na to, że w tekstach występują „symptomy ludzkiego myślenia i oglądu świata”. Tekst nie może być interpretowany poza swoim kontekstem, jeśli wcześniej nie opisano zachowań społecznych, które stanowią dla niego odniesienie. „Tekst empiryczny jest zawsze emanacją ludzkiej działalności – pisze z kolei Grzmil-Tylutki (2010: 166) – jest odbiciem (poprzez strukturę i kompozycję) sytuacji komunikacyjnej, właściwej dla nich relacji i celów”. Nie sposób dostrzec dyskursu bezpośrednio, potrzebne są badania jego śladów w tekstach, czyli empirycznych twórcach dyskursu. Analiza dyskursu polega zatem na szukaniu śladów dyskursu w tekście, „ślady odciskają się bowiem na wszystkich poziomach wypowiedzi semiotycznej” (ibid.: 21).

Halina Grzmil-Tylutki (2007, 2010), kontynuując rozważania Foucaulta, umiejscawia dyskurs pomiędzy *langue* a *parole* – tym samym podważona zostaje strukturalistyczna koncepcja dwubiegunowego pojmowania języka. Oczywiście dyskurs nie pozbawia wypowiedzi struktury językowej, odpowiadającej *langue*, ale osadza ją w kontekście twórczym, w relacjach podmiotowych. W tej koncepcji słowo nie stanowi już elementu klasyfikacji leksykograficznej, ale zaczyna posiadać swój sens, wynikający z użycia w konkretnym kontekście społeczno-językowym. Dyskurs, sprzeciwiając się ostremu rozgraniczeniu na *langue* i *parole*, funkcjonuje we wspólnocie dyskursywnej, którą należy pojmować nie w wymiarze czysto kulturowym, ale również w wymiarze instytucjonalnym. Instytucja zdaniem Pierre’a Acharda (za: Grzmil-Tylutki 2010: 136) jest „synchronicznie stałą strukturą określonych typów aktów językowych wraz z miejscami im przypisanymi”. Grzmil-Tylutki, odnosząc się do koncepcji Dominique’a Maingueneau, pisze, że instytucja ma charakter szeroki, normatywny: „określa granice wypowiedzi, jej treści, a także formy, możliwe i niemożliwe, status podmiotów po stronie nadawcy i odbiorcy, warunki i okoliczności wypowiadania itd. i oczywiście także wymiar materialny” (ibid.: 139). Ryszard Nycz (2002: 41) pojmuje dyskurs właśnie jako „zinstytucjonalizowany społecznie typ praktyki o specyficznych kulturowo regułach i uwarunkowaniach”. Bożena Witosz (2009b: 75), wyjaśniając pojęcie *zinstytucjonalizowania* komunikacji, twierdzi, że to, w jaki sposób tekst zostanie wytworzony i zinterpretowany, zależy od horyzontu uczestników dyskursu, „kształtowanych i ograniczanych przez społeczne reguły odbioru”. Podobne stanowisko przyjmuje wcześniej wspomniany Pierre Achard, francuski przedstawiciel socjolingwistycznego ujęcia analizy dyskursu. Według niego instytucja ma naturę społeczną, „jest synchronicznie stałą strukturą typów aktów językowych wraz z przypisanymi do nich miejscami” (za: Grzmil-Tylutki 2010: 86).

BIBLIOGRAFIA

Literatura podmiotu

- BNR1939 = S. Piasecki, *Bogom nocy równi*, Warszawa 1939.
BNR1950 = S. Piasecki, *Bogom nocy równi* (wydanie zbiorcze), Londyn 1950.
BNR1985 = S. Piasecki, *Bogom nocy równi* (wydanie zbiorcze), Londyn 1985.
BNR2001 = S. Piasecki, *Bogom nocy równi*, Warszawa 2001.
J1946 = S. Piasecki, *Jabluszek*, Rzym 1946.
J1990 = S. Piasecki, *Jabluszek*, Wrocław 1990.
J2002 = S. Piasecki, *Jabluszek*, Warszawa 2002.
KWN1989 = S. Piasecki, *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, Kraków 1989.
KWN2013 = S. Piasecki, *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, Łomianki 2013.
NNDNZ1947 = S. Piasecki, *Nikt nie da nam zbawienia...*, Rzym 1947.
NNDNZ1990 = S. Piasecki, *Nikt nie da nam zbawienia...*, Wrocław 1990.
NNDNZ2002 = S. Piasecki, *Nikt nie da nam zbawienia...*, Warszawa 2002.
PE1938 = S. Piasecki, *Piąty etap*, Warszawa 1938.
PE2000 = S. Piasecki, *Piąty etap*, Warszawa 2000.
PE2014 = S. Piasecki, *Piąty etap*, Łomianki 2014.
SJWO1947 = S. Piasecki, *Spojrzą ja w okno...*, Rzym 1947.
SJWO1990 = S. Piasecki, *Spojrzą ja w okno...*, Wrocław 1990.

Źródła słownikowe

- E: K. Estreicher, *Szwargot więzienny*, Kraków–Warszawa 1903.
K: A. Kurka, *Słownik mowy złodziejskiej*, Lwów 1899.
LW: W. Ludwikowski, H. Walczak, *Żargon mowy przestępców „Błatna muzyka”*. *Ogólny zbiór słów gwary złodziejskiej*, Warszawa 1922.
SEBor: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
SJAM 1962: K. Górski, S. Hrabec (red.), *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1: A–Ć, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
SJAM 1964: K. Górski, S. Hrabec (red.), *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 2: D–G, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
SJAM 1974: K. Górski, S. Hrabec (red.), *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 8: S–Ś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
SJPDor: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.

- SZYMCZAK M. (red.), 1975, *Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji*, Warszawa.
- Uł: H. Ułaszyn, *Język złodziejski*, Łódź 1951.

Literatura przedmiotu

- ANIKIN A.E., 2008, *Russkij ètimologičeskij slovar'*, t. 2, Moskwa.
- ARZÂMOVA O.V., 2020, *Funkcional'no-smyslovaâ rol' parantezy v romane G.Š. Âhinoj „Deti moi”*, „Izvestiâ Voronežskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta” nr 3, s. 183–186.
- ASSMANN A., 2006, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München.
- ASSMANN A., 2009, *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, P. Przybyła (tłum.), [w:] M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków, s. 101–142.
- ATROŠENKO I.G., 2015, *Analiz opredelenij ponâtiâ „diskurs” v sovremennoj lingvistike*, „Filologičeskie Nauki. Voprosy Teorii i Praktiki” nr 12 (24), s. 26–31.
- ÄNGSAL M.P., 2014, *Sprechen – Öffentlichkeit – Aufklärung. Zur Sprachkritik im diskursiven Erinnern an die Rote Armee Fraktion anhand des Buches „Stumme Gewalt. Nachdenken über die RAF” von Carolin Emcke*, „Tekst i Diskurs – Text und Diskurs” nr 7, s. 115–136.
- BAJOR A.A., 2004a, *Nazywał się Sergiusz Piasecki*, „Magazyn Wileński” nr 7, s. 12–14.
- BAJOR A.A., 2004b, *Sergiusz Piasecki na obczyźnie*, „Magazyn Wileński” nr 12, s. 39–43.
- BALBUS S., 1981, *Graficzny inwariant tekstu literackiego*, Katowice.
- BALBUS S., 1990, *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*, Kraków.
- BALBUS S., 1993, *Między stylami*, Kraków.
- BALCERZAN E., 1965, *Zagadnienie „ważności” elementów świata przedstawionego*, [w:] J. Trzynaśkowski (red.), *Styl i kompozycja. Konferencje teoretycznoliterackie w Toruniu i Ustroni*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 296–305.
- BALDAEV D.S., BELKO V.K., ISUPOV I.M., 1992, *Slovar' tûremno-lagerno-blatnogo ŗargona (rečevoj i grafičeskij portret sovetskoj tûr'my)*, Moskwa.
- BARTMIŃSKI J., 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] idem (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, Lublin, s. 59–86.
- BĄBA S., MIKOŁAJCZAK S., 1973, *Parenteza we współczesnej prozie polskiej (klasyfikacje i funkcje)*, „Studia Polonistyczne” nr 1, s. 7–31.
- BEDNARCZYK A., 2011, *Polskie parateksty „Poematu bez bohatera” Anny Achmatowej, „Między Oryginałem a Przekładem” t. XVII: Parateksty przekładu*, s. 35–53.
- BESTUŹEVA E.P., 2016, *Ob ispol'zovanii kavyček v sovremennyh SMI*, „Vestnik Literaturnogo Instituta im. A.M. Gor'kogo” nr 3, s. 23–31.
- BILUT-HOMPLEWICZ Z., CZACHUR W., SMYKAŁA M. (red.), 2009a, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*, Wrocław.
- BILUT-HOMPLEWICZ Z., CZACHUR W., SMYKAŁA M. (red.), 2009b, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław.
- BODÂHA A.A., 2008, *Vstavnaâ konstrukciâ kak sredstvo vyraŗeniâ èmocij*, [on-line:] <https://www.gramota.net/materials/1/2008/2-2/17.html> (dostęp: 9 V 2023).

SUMMARY

CRIMINAL DISCOURSE IN THE NOVELS OF SERGIUSZ PIASECKI – AN ATTEMPT OF RECONSTRUCTION

The subject of my interest is the criminal discourse recreated in the works of Sergiusz Piasecki and reconstructed by me, based on the analysis of linguistic traces of the existence and activity of a specific discursive community, of which Piasecki was an active member. The experience of living in this community, careful observation of customs, rituals, and practices of the criminal environment constituted a solid foundation for the novels of the writer, whose profile I present in the second chapter. This former smuggler, thief, and intelligence officer, during his stay in the prison at Święty Krzyż, undertook to learn Polish and at the same time wrote his most important novels in this language. In my work, I try to answer the questions: what does the criminal environment look like “from the inside”, based on the accounts of an eyewitness and participant? What was the basis for the decision to create books on such topics? What is the author’s intention and why does the author want to rehabilitate criminals? What linguistic means does he use to convince the reader of his arguments? For this purpose, I am analyzing the novel about smugglers *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, the trilogy about thieves *Jabluszko*, *Spojrzę ja w okno...* and *Nikt nie da nam zbawienia...*, the dilogy about intelligence agents *Piąty etap* and *Bogom nocy równi*.

The tools proposed by French and German discourse linguistics presented in the first chapter allow us to reach the level of criminal discourse and the discursive strategy proposed by the author through text analysis. The text, i.e. the final product of discursive activity, contains linguistic traces, based on which it is possible to reconstruct the discourse. The traces preserve the institutional organization and the way of functioning of the discursive community, which is the reference point for discourse research. The existence of a discursive community assumes a context: time and place, the way of creating and disseminating socio-linguistic activity, adopting a specific, active attitude towards people and the world. Members of the discursive community are connected on the basis of a discursive contract, which is characterized by a socio-linguistic character and connects the discourse partners,

assigning them subject places. Discursive memory is deposited in the community, permanently connected to the past, constituting information about the discourse. In this dissertation, following the German discourse scientists, I assume that an important trace is the visual elements of the work, i.e. typography, which has optical properties: dividing, organizing, hierarchizing, and, moreover, provides orientational information about collective knowledge.

I use the research tools of French and German discourse linguistics to analyze the relevant parts that make up the whole work. In the texts that interest me, the traces on the basis of which I try to reconstruct the discourse are: the authentic environmental lexis used by criminals in the first half of the 20th century, and the components of the sender-receiver strategy that the author uses to convince the reader of his arguments; this strategy is realized in the paratext and egocentric elements.

I begin the analysis of discourse traces with the paratext (Chapter 3). It is not the most expressive trace of discourse, but I decided to proceed in accordance with the author's intention, bearing in mind that the first parts of the book that the reader encounters are the title of the work, introduction, motto, dedication, and only later the main text. Paratext, or the surrounding text proper, is therefore one of the important linguistic traces on the basis of which it is possible to reconstruct the discursive worlds contained in the works. Paratext elements are contextual tools located outside the text proper that are necessary for understanding the text proper: titles of works, chapter titles, introductions, footnotes and glossaries, mottos, dedications, and external paratext (interviews, autobiographical texts, responses to surveys). Titles are an integral part of works and influence the direction of their interpretation. They are characterized by two functions: identification of the work and introduction to it. The chapter titles also serve an introductory function: they are short and generally reflect what will happen in a specific fragment of the text. In the introductions, the author presents his motivation for writing this type of work, justifies himself and the characters in the novel, testifies to the authenticity of some events, and draws attention to formal aspects. Footnotes and glossaries serve as an informational paratext: they facilitate understanding of the text without having to refer to other sources, serve to explain incomprehensible terms taken from criminal vocabulary, and individual words or phrases that appear in the novels in a language other than Polish. Mottos are of biblical-religious origin or are quotes from the writings of philosophers, or are taken from literature or various community songs; at other times, they are mottos-mystifications. They serve as a commentary on the text proper and as an authority and decoration. Dedications are addressed to the author's loved ones, e.g. colleagues from the intelligence service, and people unknown to Piasecki. Illustrations substantively support the work. In turn, the external paratext is a self-commentary in which the author of the work

reveals himself as a writer. The authorial intention is most fully realized in the paratext; what's more, it is directly expressed and named.

Chapter 4 concerns egocentric elements, i.e. grammatical and lexical traces of the author's presence in the text, which testify to his connection with the discursive community described in the novels. Using the concept of E. Paducheva (Падучева 1996, 2018), I consider it impossible to avoid the author's voice in the text. In the analyzed novels, the author makes himself present, using: shifters, thanks to which he is anchored in a specific space and time; internal state predicates, i.e. phrases in the text in which the subject actualizes himself through his emotional or intellectual reference to the described reality; modulants, which testify to the author's voice expressing his attitude to the statement; metatextual elements organizing the text; words introducing an unexpected situation; generalizing interjections; and egocentric punctuation elements, i.e. quotation marks and brackets.

I consider the criminal sociolect, discussed in Chapter 5, to be the most expressive trace of discourse in the analyzed novels. I present the lexical resources of three sociolects: smugglers, thieves, and intelligence officers. I take into account the lexical and semantic proximity of the distinguished linguistic elements and compare the explanations proposed by Piasecki with dictionary definitions of the entries. Thanks to such an elaboration of lexical resources, it is possible to determine what linguistic means are used to shape the reality of specific social groups. Confirmation of the presence of some lexemes in dictionaries, primarily those concerning criminal language, is a testimony not only to the authenticity of the vocabulary, but also to the existence of Sergiusz Piasecki's discourse archive, on the basis of which the author wrote his works and recreated the remembered reality in them. Isolating the category and assigning appropriate lexemes to it allowed for the creation of a kind of network of connections between the appropriate sub-discourses. Thanks to this type of analysis, it was also possible to answer the question of which words in different texts belonging to the same criminal discourse overlap and which alternative terms appear in relation to the same referent. It can also be seen that while the lexemes excerpted from *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy* and the thieves' trilogy are part of the criminal sociolect, the forms included in the intelligence diology partially break away from it and appear outside the criminal environmental variety of the language.

Since the criminal sociolect is combined with elements of the dialect of borderlands, I devote the sixth chapter to the language of the north-eastern Polish borderlands. In the novels appear: lexical, inflectional, syntactic and phonetic elements of the borderlands' dialect.

In the seventh chapter I analyze criminal discourse from an axiological perspective, because Piasecki's discursive strategy is to adopt an evaluative attitude towards the environments he describes in his novels. Moreover, every human and

community action is related to evaluation. This approach is closely related to the role of the subject in discourse: subjectivity assumes the subjectivity of language, and subjectivity is constituted by values, while language is predestined to express evaluations. In the world in which criminals live, there is a strong evaluation expressed through language; it is revealed on many levels. Sometimes the emotional content comes to the forefront of the lexeme, at other times it is necessary to refer to the context to see what connotations a given word carries. Linguistic means expressing evaluation illustrate the axiosphere of criminal environments.

The analysis included in the dissertation allowed me to indicate common places of sub-discourses in the criminal discourse, within which the discourses of smugglers and thieves are situated. The discourse of intelligence officers is located on the border and to some extent goes beyond the criminal discourse, as evidenced by the linguistic traces presented and discussed. The criminal discourse is capacious: it can also contain other sub-discourses, which I proved in the dissertation.

Keywords: traces of discourse, paratext, egocentric elements, Sergiusz Piasecki, criminals, intelligence officers, thieves, smugglers, reconstruction of discourse

STRESZCZENIE

DYSKURS PRZESTĘPCZY W TWÓRCZOŚCI SERGIUSZA PIASECKIEGO – PRÓBA REKONSTRUKCJI

Przedmiotem mojego zainteresowania jest dyskurs przestępczy utrwalony w twórczości Sergiusza Piaseckiego i rekonstruowany przeze mnie na podstawie analizy językowych śladów istnienia i działania określonej wspólnoty dyskursywnej, której Piasecki był aktywnym członkiem. Doświadczenie życia w tej wspólnocie, uważna obserwacja zwyczajów, rytuałów, praktyk środowiska przestępczego stanowiły solidny fundament twórczości pisarza, którego sylwetkę przedstawiam w rozdziale drugim. Ten był przemytnik, złodziej, wywiadowca podczas pobytu w więzieniu na Świętym Krzyżu podjął się nauki języka polskiego i równocześnie w tym języku tworzył najważniejsze powieści. W swojej pracy próbuję odpowiedzieć na pytania: jak wygląda środowisko przestępcze „od wewnątrz”, na podstawie relacji naocznego świadka i uczestnika? Co leżało u podstaw decyzji stworzenia książek o takiej tematyce? Jaka jest intencja autorska i dlaczego autor pragnie zrehabilitować przestępców? Jakimi środkami językowymi się posługuje, chcąc przekonać czytelnika do swoich racji? W tym celu analizuję powieść o przemytnikach *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, trylogię o złodziejach *Jabluszko*, *Spojrzą ja w okno...* i *Nikt nie da nam zbawienia...*, dylogię o wywiadowcach *Piąty etap* i *Bogom nocy równi*.

Przedstawione w rozdziale pierwszym narzędzia zaproponowane przez francuską i niemiecką lingwistykę dyskursu pozwalają poprzez analizę tekstu dotrzeć do poziomu dyskursu przestępczego i proponowanej przez autora strategii dyskursywnej. Tekst, czyli ostateczny produkt działalności dyskursywnej, zawiera ślady językowe, na podstawie których jest możliwe zrekonstruowanie dyskursu. W śladach utrwalone jest zorganizowanie instytucjonalne i sposób funkcjonowania wspólnoty dyskursywnej, która stanowi punkt odniesienia badań nad dyskursem. Istnienie wspólnoty dyskursywnej zakłada kontekst: czas i miejsce, sposób tworzenia i rozpowszechniania działalności społeczno-językowej, przyjęcie określonej, aktywnej postawy wobec ludzi i świata. Członkowie wspólnoty dyskursywnej są połączeni na zasadzie kontraktu dyskursywnego, który odznacza się

charakterem społeczno-językowym i łączy partnerów dyskursu, wyznaczając im miejsca podmiotowe. We wspólnocie zdeponowana jest pamięć dyskursywna, trwale połączona z przeszłością, stanowiąca informację o dyskursie, składająca się na archiwum dyskursu. W niniejszej rozprawie za niemieckimi dyskursologami przyjmuję, że ważnym śladem są elementy wizualne dzieła, czyli typografia, która ma właściwości optyczne: dzielące, organizujące, hierarchizujące, a ponadto dostarcza orientacyjnych informacji o wiedzy kolektywnej.

Aparat badawczy francuskiej i niemieckiej lingwistyki dyskursu stosuję do przeanalizowania odpowiednich części tworzących całość dzieła. W interesujących mnie tekstach śladami, na podstawie których próbuję zrekonstruować dyskurs, są: autentyczna leksyka środowiskowa, którą posługiwali się przestępcy w pierwszej połowie XX wieku, oraz części składowe strategii nadawczo-odbiorczej, którą wykorzystuje autor, by przekonać czytelnika do swoich racji; owa strategia realizuje się w paratekście i elementach egocentrycznych.

Analizę śladów dyskursu rozpoczynam od paratekstu (rozdział trzeci). Nie jest to najbardziej wyrazisty ślad dyskursu, jednak postanowiłam postąpić zgodnie z intencją autora, mającego na uwadze to, że pierwsze części książki, z którymi styka się czytelnik, to tytuł dzieła, wstęp, motto, dedykacja, a dopiero później jest to tekst główny. Paratekst, czyli otoka tekstu właściwego, stanowi zatem jeden z ważnych śladów językowych, na podstawie których możliwe jest zrekonstruowanie dyskursywnych światów zawartych w dziełach. Elementy paratekstu to znajdujące się poza tekstem właściwym narzędzia kontekstowe, które są konieczne do zrozumienia tekstu właściwego: tytuły dzieł, tytuły rozdziałów, wstępy, przypisy i słowniczki, motta, dedykacje oraz paratekst zewnętrzny (wywiady, teksty autobiograficzne, odpowiedzi na ankiety). Tytuły stanowią integralną część dzieł i wpływają na kierunek ich interpretacji. Charakteryzują się dwiema funkcjami: identyfikacji utworu i wprowadzenia do niego. Funkcję wprowadzającą pełnią również tytuły rozdziałów: są one krótkie i oddają ogólnie to, co wydarzy się w konkretnym fragmencie tekstu. We wstępach autor przedstawia swoją motywację napisania tego rodzaju dzieł, usprawiedliwia siebie oraz bohaterów powieści, zaświadcza o autentyczności części wydarzeń, zwraca uwagę na aspekty formalne. Przypisy i słowniczki pełnią funkcję paratekstu informacyjnego: ułatwiają zrozumienie tekstu bez konieczności sięgania do innych źródeł, służą wyjaśnieniu niezrozumiałych terminów, zaczerpniętych z leksyki przestępczej, oraz pojedynczych wyrazów bądź sformułowań, które w powieściach występują w języku innym niż polski. Motta są pochodzenia biblijno-religijnego lub są cytatai z pism filozofów, albo też są zaczerpnięte z literatury bądź różnych piosenek środowiskowych; innym razem są to motta-mystyfikacje. Pełnią one funkcje komentarza tekstu właściwego oraz autorytetu i ozdoby. Dedykacje są skierowane do bliskich autora, np. kolegów z wywiadu, oraz osób nieznanymi Piaseckiemu. Ilustracje obudowują

i wspomagają dzieło merytorycznie. Z kolei paratekst zewnętrzny stanowi autokomentarz, w którym autor dzieła ujawnia się jako pisarz. W paratekście najpełniej realizuje się intencja autorska, co więcej: jest ona bezpośrednio wyrażona i nazwana.

Rozdział czwarty dotyczy elementów egocentrycznych, czyli gramatycznych i leksykalnych śladów obecności autora w tekście, które świadczą o jego związku ze wspólnotą dyskursywną opisaną w powieściach. Korzystając z koncepcji E. Paduczewej, uznaję uniknięcie głosu autorskiego w tekście za niemożliwe. W analizowanych powieściach autor uobecnia się za pomocą: szyfterów, dzięki którym zostaje zakotwiczony w określonej przestrzeni oraz czasie; predykatów stanu wewnętrznego, czyli zwrotów w tekście, w których podmiot aktualizuje się poprzez swoje emocjonalne bądź intelektualne odniesienie do opisywanej rzeczywistości; modulantów, które świadczą o głosie autora wyrażającego swój stosunek do wypowiedzi; elementów metatekstowych organizujących tekst; słów wprowadzających sytuację nieoczekiwaną; uogólniających wtrąceń; a także interpunkcyjnych elementów egocentrycznych, czyli cudzysłowu i nawiasu.

Za najbardziej wyrazisty ślad dyskursu w analizowanych powieściach uznaję socjolekt przestępczy, omówiony w rozdziale piątym. Przedstawiam zasób leksykalny trzech socjolektów: przemysłowców, złodziei oraz wywiadowców. Biorę pod uwagę sąsiedztwo leksykalno-semantyczne wyróżnionych elementów językowych i porównuję eksplikacje zaproponowane przez Piaseckiego z definicjami słownikowymi haseł. Dzięki takiemu opracowaniu zasobów leksykalnych można ustalić, jakimi środkami językowymi kształtowana jest rzeczywistość określonych grup społecznych. Potwierdzenie obecności części leksemów w słownikach, przede wszystkim tych dotyczących języka przestępczego, stanowi świadectwo nie tylko autentyczności słownictwa, lecz także istnienia archiwum dyskursu Sergiusza Piaseckiego, na podstawie którego autor napisał swe dzieła i odtworzył w nich zapamiętaną rzeczywistość. Wydzielenie kategorii i przyporządkowanie do niej odpowiednich leksemów pozwoliło stworzyć swego rodzaju sieć powiązań pomiędzy odpowiednimi poddyskursami. Dzięki tego rodzaju analizie udało się też odpowiedzieć na pytanie, które wyrazy w różnych tekstach należących do tego samego dyskursu przestępczego pokrywają się oraz jakie alternatywne określenia pojawiają się w stosunku do tego samego desygnatu. Można również dostrzec, że o ile leksemy wyekscerpowane z *Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy* oraz trylogii złodziejskiej wpisują się w socjolekt przestępczy, o tyle formy zawarte w dylogii wywiadowczej częściowo się z niego wyłamują i występują poza przestępczą odmianą środowiskową języka.

Ponieważ socjolekt przestępczy łączy się z elementami dialektu kresowego, rozdział szósty poświęcam językowi Kresów Północno-Wschodnich. W powieściach pojawiają się leksykalne, fleksyjne, składniowe i fonetyczne elementy dialektu kresowego.

W rozdziale siódmym analizuję dyskurs przestępczy z perspektywy aksjologicznej, ponieważ strategią dyskursywną Piaseckiego jest przyjęcie postawy wartościującej wobec środowisk opisywanych przez niego w powieściach. Ponadto każde działanie człowieka oraz wspólnoty jest związane z wartościowaniem. Takie podejście ściśle wiąże się z rolą podmiotu w dyskursie: podmiotowość zakłada subiektywność języka, a subiektywność jest ukonstytuowana poprzez wartości, język zaś jest predestynowany do wyrażenia ocen. W świecie, w którym żyją przestępcy, występuje silne wartościowanie wyrażane za pomocą języka; ujawnia się ono wielopoziomowo. Niekiedy treść emocjonalna wysuwa się na pierwszy plan leksemu, innym razem należy sięgnąć do kontekstu, aby przekonać się, jakie konotacje niesie ze sobą określony wyraz. Środki językowe wyrażające wartościowanie obrazują aksjosferę środowisk przestępczych.

Analiza zawarta w rozprawie pozwoliła wskazać miejsca wspólne poddyskursów w dyskursie przestępczym, w obrębie którego sytuują się dyskursy przemytników i złodziei. Dyskurs wywiadowców znajduje się na pograniczu i w pewnym stopniu wykracza poza dyskurs przestępczy, o czym świadczą przedstawione i omówione ślady językowe.

Słowa kluczowe: ślady dyskursu, paratekst, elementy egocentryczne, Sergiusz Piasecki, przestępcy, wywiadowcy, złodzieje, przemytnicy, rekonstrukcja dyskursu

<https://akademicka.pl>



WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

ISBN 978-83-8368-373-7

